

پژوهشی در عصمت معصومان (ع)

احمدحسین شریفی

حسن یوسفیان

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
بخش اول: کلیات.....	۱۹
فصل اول: معنا و حقیقت عصمت.....	۲۱
عصمت در لغت.....	۲۱
عصمت در اصطلاح.....	۲۳
۱. لطف الهی.....	۲۳
۲. عدم آفرینش گناه.....	۲۴
۳. توانایی بر اطاعت.....	۲۴
۴. ملکه نفسانی.....	۲۵
مبدأ پیدایش اصطلاح عصمت.....	۲۶
واژه‌های معادل عصمت.....	۲۷
۱. تنزیه.....	۲۷
۲. توفیق.....	۲۸
۳. صدق، امانت و تبلیغ.....	۲۹
فصل دوم: امکان عصمت.....	۳۱
«انسان برتر» نه «برتر از انسان».....	۳۳
غریزه، نه گناه.....	۳۴
تعدیل قوا، نه سرکوب آن‌ها.....	۳۷

- ۳۷..... بررسی سخن غزالی.....
- ۳۹..... فصل سوم: عصمت و اختیار.....
- ۳۹..... منشأ جبری دانستن عصمت.....
- ۳۹..... ۱. بشر بودن معصومان.....
- ۴۱..... ۲. واژه عصمت و معصوم.....
- ۴۱..... ۳. آیات و روایات.....
- ۴۵..... پیامدهای جبری انگاشتن عصمت.....
- ۴۵..... ۱. سقوط از ارزش انسانی.....
- ۴۵..... ۲. عدم شایستگی برای الگو شدن.....
- ۴۶..... ۳. برتری نداشتن بر سایرین.....
- ۴۷..... ۴. ناسازگاری با تکلیف.....
- ۴۸..... ۵. بی‌معنا بودن عصمت.....
- ۴۸..... ۶. عدم استحقاق پاداش.....
- ۴۹..... منشأ اختیاری عصمت.....
- ۵۱..... ۱. اسباب چهارگانه لطف.....
- ۵۲..... ۲. علم به مفاسد گناهان.....
- ۵۴..... ۳. محبت الهی.....
- ۵۶..... ۴. نیروی خرد.....
- ۵۷..... ۵. اراده و انتخاب.....
- ۵۸..... ۶. علم و اراده.....
- ۶۰..... عصمت و موهبت.....
- ۶۰..... ۱. وراثت، تربیت و عواملی ناشناخته.....
- ۶۲..... ۲. استعداد خاص.....
- ۶۳..... ۳. شایستگی‌های اختیاری.....
- ۶۵..... جمع‌بندی نظریات.....
- ۶۶..... اختیار و عصمت در طفولیت.....
- ۶۷..... اختیار و عصمت از سهو و نسیان.....
- ۶۹..... فصل چهارم: تاریخچه عصمت.....
- ۶۹..... عصمت در یهودیت.....
- ۷۱..... عصمت در مسیحیت.....

- عصمت در دین اسلام ۷۲
- عصمت در روایات پیامبر(ص) ۷۲
- عصمت در میان مسلمین صدر اسلام ۷۳
۱. مذاکرات پیرامون جنگ بدر ۷۳
۲. ذوالشهادتین ۷۵
۳. صلح حدیبیه ۷۶
۴. تقسیم غنایم حنین ۷۷
۵. خطبه خلیفه اول ۷۹
- شبهاتی پیرامون مبدأ اندیشه عصمت ۷۹
۱. عدم عصمت پیامبر در منابع اولیه اسلامی ۷۹
۲. عصمت، بدعتی از اهل کتاب ۸۰
۳. تأثیر فرهنگ ایران باستان ۸۱
۴. نقش متصوفه در پیدایش اندیشه عصمت ۸۲
۵. تشیع، مبتکر اندیشه عصمت ۸۳
۶. آموزه‌های زرتشتی ۸۴
- بخش دوم: عصمت انبیا** ۸۷
- فصل اول: عصمت در مقام تلقی و ابلاغ وحی** ۸۹
- شرح چند اصطلاح ۹۰
۱. تلقی ۹۰
۲. ابلاغ ۹۰
۳. وحی ۹۳
- چگونگی دلایل عصمت در تلقی و تبلیغ ۹۵
- دلایل عقلی ۹۸
۱. بعثت و عصمت ۹۸
۲. معجزه و عصمت ۱۰۰
۳. هدایت تکوینی و عصمت ۱۰۲
- قرآن و عصمت انبیا در مقام تلقی و ابلاغ ۱۰۵
۱. عصمت و رفع اختلاف ۱۰۶
۲. حراست از پیام الهی ۱۰۷

- ۱۰۹.....۳. وحی رحمانی؛ نه خواهش نفسانی
- ۱۱۰.....۴. اطاعت بی قید و شرط
- ۱۱۰.....چگونگی مصونیت وحی
- ۱۱۲.....بررسی چند شبهه
- ۱۱۲.....۱. واکنش پیامبر در هنگام بعثت
- ۱۱۶.....۲. تردید انبیا در وحی
- ۱۲۲.....۳. افسانه‌ غراییق
- ۱۳۳.....۴. دخالت در تشریع
- ۱۳۷.....۵. وحی و تجربه دینی
- ۱۳۷.....تحولات وحی در مغرب زمین
- ۱۳۹.....تجربه دینی و خطا پذیری
- ۱۴۱.....تأثیر پذیری برخی از مسلمین
- ۱۴۲.....تجربه دینی و عصمت در ابلاغ وحی
- ۱۴۷.....**فصل دوم: عصمت در اعتقادات**
- ۱۴۸.....بیان اقوال
- ۱۴۸.....۱. نظریه ازارقه
- ۱۴۹.....۲. نظریه حشوئه
- ۱۵۰.....۳. نظریه مشهور
- ۱۵۰.....بررسی نظریه منسوب به شیعه
- ۱۵۲.....دلایل نظریه مشهور
- ۱۵۳.....عهد الهی
- ۱۵۴.....مقصود از عهد الهی
- ۱۵۵.....دامنه صندق عنوان ظالم
- ۱۵۷.....مناظره امیرالمؤمنین(ع) با عالم یهودی
- ۱۵۸.....رابطه عصمت اعتقادی و هدایت
- ۱۵۹.....شبهات
- ۱۵۹.....۱. تردید ابراهیم(ع) در ربوبیت
- ۱۶۲.....۲. انبیا و امکان شرک
- ۱۶۵.....۳. شک در قدرت خدا
- ۱۶۷.....۴. شریعت پیامبر اسلام قبل از بعثت

۱۷۷.....	فصل سوم: عصمت در اعمال.....
۱۷۹.....	چند نکته.....
۱۷۹.....	۱. معنای گناه.....
۱۸۱.....	۲. مراحل و مراتب گناه.....
۱۸۳.....	۳. بررسی الفاظ دلالت کننده بر وقوع گناه.....
۱۸۵.....	۴. زمان تکلیف معصومین.....
۱۸۶.....	۵. عصمت در حوزه شریعت.....
۱۸۷.....	۶. ویژگی دلایل عصمت از گناه.....
۱۸۸.....	دلایل عقلی.....
۱۸۸.....	۱. نقض غرض.....
۱۸۹.....	۲. تربیت.....
۱۹۰.....	۳. لطف.....
۱۹۱.....	۴. معجزه.....
۱۹۲.....	دلایل نقلی.....
۱۹۲.....	۱. مخلصین.....
۱۹۶.....	۲. مطهرین.....
۱۹۷.....	۳. عهد الهی.....
۱۹۹.....	۴. اطاعت و عصمت.....
۲۰۲.....	۵. هدایت و عصمت.....
۲۰۳.....	چند شبهه و پاسخ.....
۲۰۵.....	۱. عصیان آدم(ع).....
۲۰۹.....	۲. دروغ ابراهیم(ع).....
۲۱۳.....	۳. یوسف و زلیخا.....
۲۱۷.....	۴. توبیخ پیامبر(ص).....
۲۲۰.....	۵. گناه پیشین و پسین پیامبر.....
۲۲۲.....	۶. استغفار پیامبر.....
۲۲۲.....	۷. افسانه عشق به زینب.....
۲۲۶.....	۸. فلسفه ازدواج‌های پیامبر(ص).....
۲۲۹.....	فصل چهارم: عصمت از خطا و نسیان.....
۲۳۱.....	رابطه علم با عصمت از خطا.....

- ۲۳۶..... ادله عصمت از هرگونه خطا
- ۲۴۱..... عصمت از خطا در تلقی و ابلاغ وحی
- ۲۴۱..... عصمت از سهو و نسیان در عبادت
- ۲۴۲..... روایات مربوط به وقوع سهو در نماز پیامبر
- ۲۴۴..... نقد و بررسی روایات
- ۲۴۷..... نظریه اسهاء
- ۲۴۸..... تعمد در سهو
- ۲۵۰..... عصمت از خطا در قضاوت
- ۲۵۳..... ارتکاب سهوی گناه
- ۲۵۴..... قضا شدن نماز پیامبر (ص)
- ۲۵۷..... عصمت از خطا در امور عادی
- ۲۶۳..... بخش سوم: عصمت در غیر انبیا
- ۲۶۵..... مقدمه
- ۲۶۷..... عصمت اولیا و اقطاب صوفیه
- ۲۶۹..... عصمت رهبران مارکسیسم
- ۲۷۰..... عصمت اجماع
- ۲۷۱..... عصمت حضرت مریم (س)
- ۲۷۳..... فصل اول: عصمت اهل بیت (علیهم السلام)
- ۲۷۴..... برهان عقلی عصمت امام
- ۲۷۶..... ۱. وظایف پیامبر گرامی اسلام
- ۲۷۶..... ۲. سرنوشت این وظایف بعد از رحلت پیامبر
- ۲۷۸..... ۳. معنای امامت
- ۲۷۹..... الف. رهبری اجتماع
- ۲۷۹..... ب. مرجعیت دینی
- ۲۸۰..... نتیجه
- ۲۸۱..... قرآن و عصمت امام
- ۲۸۲..... ۱. معنای ظلم
- ۲۸۳..... ۲. امامت ابراهیم بعد از نبوت

- ۲۸۵ نتیجه: دلالت آیه بر عصمت امام
- ۲۸۶ گستره صدق عنوان ظالم
- ۲۸۷ مراد از امامت
- ۲۸۹ تعیین معصومین در قرآن و سنت
- ۲۸۹ آیه اولی الامر
- ۲۹۰ ۱. عصمت اولی الامر
- ۲۹۰ الف. معنای اطاعت از خدا و پیامبر
- ۲۹۱ ب. کنار هم آمدن اطاعت از پیامبر و اولی الامر
- ۲۹۲ ج. اطلاق اطاعت
- ۲۹۳ اشکال بر اطلاق اطاعت
- ۲۹۶ ۲. منظور از اولوالامر
- ۲۹۸ آیه تطهیر
- ۲۹۸ ۱. مقصود از اراده
- ۳۰۱ ۲. معنای رجس
- ۳۰۲ نتیجه: دلالت آیه بر عصمت
- ۳۰۳ بررسی چند اشکال
- ۳۰۳ الف. اراده تکوینی و اختیار
- ۳۰۴ ب. منافات اراده تکوینی با دعای پیامبر
- ۳۰۵ ج. دلالت آیه بر عدم عصمت
- ۳۰۷ مراد از اهل بیت
- ۳۱۱ منشأ توهم شمول اهل بیت نسبت به همسران پیامبر
- ۳۱۱ ۱. روایات و تفاسیر منقول از عکرمه، عروه و مقاتل
- ۳۱۴ ۲. وحدت سیاق
- ۳۱۷ چگونگی دلالت آیه بر عصمت سایر ائمه
- ۳۱۸ روایات
- ۳۱۹ ۱. اهل بیت، همراه و همتای قرآن
- ۳۲۱ ۲. علی بن ابیطالب، مدار و معیار حق
- ۳۲۲ ۳. رستگاری، در پیروی از اهل بیت
- ۳۲۴ ۴. اهل بیت، مرجع حل اختلافات
- ۳۲۵ ۵. تفاخر دو فرشته امیرالمؤمنین (ع)

- ۳۲۵ ۶ غضب خدا برای غضب فاطمه
- ۳۲۶ شبهات
- ۳۲۷ الف. استغفار اهل بیت
- ۳۲۹ ب. رابطه مصایب دنیوی و گناه
- ۳۳۰ ج. دوری از اجتماع، منشأ اعتقاد به عصمت ائمه
- ۳۳۳ فصل دوم: عصمت فرشتگان
- ۳۳۴ ذکر اقوال
- ۳۳۵ عصمت فرشتگان وحی
- ۳۳۵ الف. براهین عقلی
- ۳۳۶ ب. براهین نقلی
- ۳۳۷ عصمت سایر فرشتگان
- ۳۳۷ الف. آیات قرآن کریم
- ۳۳۹ ب. روایات
- ۳۴۰ منشأ عصمت فرشتگان
- ۳۴۲ چند شبهه
- ۳۴۳ ۱. اعتراض به خلقت آدم
- ۳۴۳ ۲. سرپیچی ابلیس از سجده بر آدم
- ۳۴۵ کتابنامه
- ۳۴۵ فارسی
- ۳۵۰ عربی
- ۳۶۵ انگلیسی
- ۳۶۷ فهرست آیات و روایات
- ۳۶۷ فهرست آیات
- ۳۷۹ فهرست روایات
- ۳۸۵ نمایه

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، و استقرار نظامی بر اساس ارزش‌های معنوی و احکام الهی در ایران، بار دیگر تفکر دینی به‌عنوان اندیشه‌ای امیدزا، حیاتبخش و مترقی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید. بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم، پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظام‌های اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقع‌فکری، به فراخور شرایط کنونی، و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشتهای دینی، به‌منظور تبیین و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین، و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود. بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، که نهادی علمی و غیرانتفاعی است در قالب سه پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، نظام‌های اسلامی و فرهنگ و مطالعات اجتماعی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «قرآن‌پژوهی»، «فلسفه»، «کلام و دین‌پژوهی»، «عرفان»، «منطق فهم دین» و «اندیشه جوان» است، در جهت تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌کند:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛

۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهات القائی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیر ساخت‌های اندیشه دینی.

تحقیق حاضر در راستای اهداف پژوهشکده، و به قلم محققان ارجمند آقایان: دکتر حسن یوسفیان و حجت‌الاسلام دکتر احمدحسین شریفی در گروه کلام و دین‌پژوهی، تألیف و به زیور طبع آراسته شد.

یکی از مباحث مطرح درباره انبیا و اولیای الهی، موضوع «عصمت» است، پرسشی که در این باره مطرح می‌گردد این است که؛ آیا کسی که رهبری انسان را با هدایت و حمایت الهی عهده‌دار می‌شود، امکان گناه و خطا در گفتار و رفتار وجود دارد؟ متفکران و محققان درباره عصمت انبیا و اولیا به دلیل اهمیت آن بحث‌های گوناگونی انجام داده‌اند از قبیل: تعریف عصمت، امکان و منشأ آن، دلایل و شبهات مربوط به آن، حدود و قلمرو آن. نکته قابل توجه در این نوشتار این است که به مباحثی پرداخته شده، که تاکنون تحقیق کمتری درباره آن انجام شده است، از این‌رو در بررسی مطالبی همچون شبهات درباره عصمت انبیا - که در کتب پیشینیان به تفصیل مورد بحث قرار گرفته‌اند - به قدر ضرورت اکتفا شده است؛ و در مقابل، فصول و عناوین جدیدی برای بحث گشوده شده است.

در پایان از زحمات محققان محترم آقایان دکتر حسن یوسفیان و حجت‌الاسلام دکتر احمدحسین شریفی و نیز از ناظران علمی تحقیق حضرت آیت‌الله مصباح‌یزدی و حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌ربانی گلپایگانی کمال تقدیر و تشکر را داشته و از خداوند منان توفیق روز افزون ایشان را خواهانیم.

والسلام

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی

مقدمه

اللهم لك الحمد على ماجرى به قضائك في اوليائك الذين استخلصتهم لنفسك ودينك.

حمد و سپس بی‌کران، خدایی را سزاست که آدمی را در برهوت جهل و بی‌خبری، به خود وانگذاشت، و برای راهنمایی وی در نشیب و فراز زندگی، هدایت‌گرانی پاک و معصوم گماشت. و برترین درود و سلام الهی، شایسته رهنمایان راه‌یافته‌ای است که با خلوص و امانت، مسؤولیت ابلاغ و تبیین پیام الهی را به عهده گرفته، به لطف و تأیید خداوندی نه در دریافت آن به خطا رفتند، و نه هنگام ابلاغ آن، افزایش و کاهش پدید آوردند.

نوشتاری که پیش رو دارید، پژوهشی است نو در مسأله عصمت؛ پذیرده‌ای که پیوسته هم‌پای مسأله نبوت و امامت مطرح بوده، و بدون آن، هدف بعثت و غایت خلقت، تحقق نیافتنی شمرده شده است.

آدمی را یارای آن نیست که بدون بهره‌گیری از وحی معصوم و بی‌خطا، ره به سر منزل مقصود برد و طریق هدایت برگزیند.

این حقیقت، همان است که در کلام امام علی بن موسی الرضا (ع) چنین تبیین گردیده است:

از آنجا که در آفرینش مردمان و نیروها [و استعدادها]ی آنان، آنچه که به‌طور کامل به مصالحشان رساند، وجود نداشت، و آفریدگار برتر از آن بود که [به چشم ظاهر] دیده شود [و ارتباط مستقیم با وی برقرار گردد]... چاره‌ای جز این نبود که «فرستاده‌ای معصوم» بین او و آدمیان

واسطه شود و امر و نهی الهی را به ایشان رساند.^۱ بنابراین، هم چنان که بدون نبوت، قافله بشریت به هدفی که از آفرینش او در نظر بوده است، نمی‌رسد، ابلاغ و تبیین احکام و مقررات الهی توسط رهنمایان غیر معصوم نیز ره به جایی نخواهد برد، و بلکه خود، موجب گمراهی خواهد شد. از این رو، هیچ گاه در شرایع الهی، مسأله نبوت جدای از عصمت نبوده، و دینداران نیز به برکت برخورداری از تعالیم پیامبران، و درک فطری و عقلانی خویش، نفی عصمت را به معنای انکار نبوت می‌شمرده‌اند.

در عین حال، مسأله‌ای که استحکام و استواری هر دین و مکتبی وابسته بدان است، به نحو شایسته و بایسته مورد پژوهش قرار نگرفته، و کمتر نوشته مستقلی است که ابعاد گوناگون آن را به بحث گذاشته باشد. این واقعیت و نیز پاسخگویی به پرسش‌ها و شبهات جدید - که ضرورت تحقیق در این زمینه را دوچندان می‌کرد - ما را بر آن داشت قدم در این وادی نهاده، به قدر توان خویش، از این خرمن خوشه‌ای برگیریم. بیشتر چند نکته را یادآور می‌شویم:

۱. در این نوشته، جهت‌گیری اصلی به سوی مباحثی است که تاکنون کار کمتری درباره آن صورت گرفته است. از این رو، در بررسی مطالبی همچون شبهات مربوط به عصمت انبیا - که در کتب پیشینیان، به تفصیل مورد بحث قرار گرفته‌اند - به قدر ضرورت اکتفا شده، و در مقابل، فصل‌ها و عناوین جدیدی برای بحث و نظر گشوده شده است؛ اکثر مباحث مطرح شده در بخش اول را می‌توان از این دست دانست.

۲. مباحث دارای پیشینه تاریخی و کلامی نیز به شیوه‌ای جدید تدوین یافته‌اند؛ به گونه‌ای که مطالعه آن‌ها برای خواننده آشنا با این مباحث نیز، خالی از نکات تازه و بدیع نمی‌باشد.

۳. در نقل آرای اندیشمندان، کوشیده‌ایم، در عین رعایت امانت، مطالب به بهترین شیوه ممکن تقریر گردد، تا با اشکالات کمتری مواجه شود.

توجه به این نکته نیز لازم است که ترجمه‌های انتخاب شده برای آیات

قرآنی، لزوماً به معنای تأیید و پذیرش آنها نیست، و چه بسا، برای تبیین یک شبهه، ترجمه‌ای انتخاب گردیده است، که با شبهه مورد نظر، سازگاری بیشتری دارد.

در پایان، بر خود لازم می‌دانیم که از مسؤولان و اعضای محترم هیأت علمی گروه حکمت و فلسفه پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، و به خصوص، اندیشمند فرزانه، جناب آقای ربانی گلپایگانی - که با راهنمایی‌های خود، ما را رهین منت خویش نمودند - تشکر نموده، توفیقات روزافزون آنها را در راستای نشر فرهنگ و اندیشه اسلامی، از درگاه خداوند مسألت نماییم. امید است لغزش‌های پیدا و پنهان ما، با عنایات معصومان(ع) و تذکرات و راهنمایی‌های سازنده خوانندگان گرامی، برطرف گردد.

گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن مصلحی تو ای تو سلطان سخن

احمدحسین شریفی

حسن یوسفیان